Kalbotyros įvadas

Doc. dr. Jurgis Pakerys, Baltistikos katedra
jurgis.pakerys@flf.vu.lt; http://web.vu.lt/flf/j.pakerys/

Programa

I. Kalbos sistema

1. Kalba kaip informacijos perdavimo priemonė. Kalbos funkcijos (komunikacinė; informacijos apdorojimo; ekspresinė; fatinė; poetinė). Kalbos akto elementai (adresantas, adresatas, nusakomoji situacija, kodas, pranešimas).
2. Predikacijos samprata (daiktas ir ypatybė; subjektas ir predikatas).
3. Žodžių klasės (kalbos dalys) ir jų skyrimo kriterijai: sintaksinis, morfologinis, semantinis. Trumpa žodžių klasių apžvalga (daiktavardis, veiksmažodis, dalyvio klausimas, būdvardis, prieveiksmis, adpozicija (prielinksnis ir polinksnis), jungtukas).
4. Žodžių junginiai (frazės): pagrindinis ir priklausomasis dėmuo, daiktavardinis, veiksmažodinis, būdvardinis, prieveiksminis ir prielinksninis žodžių junginys. Sujungiamosios (koordinacinės) konstrukcijos.
5. Vientisinis ir sudėtinis sakinys. Prijungiamieji sakiniai su asmenuojamosiomis (finitinėmis) ir neasmenuojamosiomis (nefinitinėmis) formomis. Hierarchinių santykių vaizdavimas žodžių junginiuose ir sakiniuose. Valentingumas: būtinieji ir nebūtinieji valentiniai palydovai (komplementai ir adjunktai). Žodžių tvarka. Sintaksinės (gramatinės) funkcijos (sakinio dalys). Žodžių ryšių raiška: valdymas ir derinimas (aptariama nagrinėjant linksnį).
6. Gramatinės reikšmės ir kategorijos samprata. Veiksmažodžio kategorijos (laikas, aspektas (veikslas), nuosaka, asmuo, rūšis, evidencialumas). Daiktavardžio kategorijos (linksnis, giminė, skaičius, apibrėžtumas). Būdvardžio ir prieveiksmio kategorijos (laipsnis).
7. Gramatinių kategorijų raiškos įvairovė (jungtinė (morfeminė) ir nejungtinė raiška; morfeminė raiška: agliutinacija, fuzija; nejungtinė raiška (balsių, priebalsių, tonų kaita); reduplikacija, supletyvizmas; kalbų sintetiškumo indeksas.
8. Žodžio sandara. Morfemos ir alomorfo samprata, morfemų rūšys ir funkcijos. Žodžio forma ir kamienas. Inkorporacijos reiškinys. Kaitybos paradigma ir klasė.
9. Fonetikos ir fonologijos vienetai. Pagrindinės fonemų klasės (balsiai ir priebalsiai). Garsų sąveika. Skiemens sandara. Prozodijos reiškiniai. Fonemos ir alofonai, jų nustatymas. Rašto, fonetikos ir fonologijos santykis. Fonetinė transkripcija.
10. Žodis ir jo reikšmė. Daugiareikšmiškumas, sinonimija, antonimija ir homonimija. Tikriniai daiktavardžiai. Žodyno raida (žodžių ir reikšmių atsiradimas, nykimas). Pagrindiniai žodžių darybos būdai. Žodžių junginių ir sakinių reikšmė (semantiniai vaidmenys, frazeologija).
11. Pragmatikos elementai: kalbos (šnekos) aktas, jo principai; kontekstas ir diskursas; tema ir rema; anafora ir deiksė.
12. Sisteminė kalbos lygmenų ir jų vienetų apžvalga. Sintagminių ir paradigminių santykių klausimas. Kalba kaip ženklų sistema. Kalbos sistema ir jos realizacija (kalbos ir kalbėjimo skirtis).

II. Žmonės ir kalbos

13. Kalbos kilmė. Gyvūnų komunikacija. Vaikų kalba (kalbos išmokimas). Kalbos sutrikimai ir jos netekimas. Kalba ir bendruomenė (etnolingvistikos, sociolingvistikos klausimai).
14. Kalbos kitimas ir jo priežastys. Naujų kalbų atsiradimas. Kalbų kontaktai. Kalbos mirtis.
15. Genetinė pasaulio kalbų klasifikacija. Tipologinis kalbų tyrimas.
16. Pagrindinės kalbotyros šakos ir metodai. Kai kurios kalbotyros mokyklos (struktūralizmas, generatyvinė gramatika, funkcinė gramatika, kognityvinė lingvistika).

Kurso struktūra

- 16 val. paskaitų (vyksta kas savaitę rugsėjo ir spalio mėn.), 32 val. seminarų (vyksta kas savaitę visą semestrą) arba 48 val. seminarų (skandinavų filologija).

Paskaitų medžiaga

- Dalijama kiekvienoje paskaitoje ir skelbiama kurso puslapyje.

Literatūra

- **Rekomenduojami skaitiniai** nurodomi paskaitų skaidrėse ir seminarų užduotyse.
- **Mokymo priemonės** lietuvių kalba (pasirinktinai):
  - Jonas Palionis, *Kalbos mokslo pradmenys*, Vilnius: Jandrija, 1999.
  - Zofija Babickienė, Regina Venckutė, *Kalbos mokslo pagrindai*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.
  - Jurgis Pakerys, *Kalbos konstruktorius*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2014 (el. knyga).
- **Žodynai ir enciklopedijos**
  - Peter H. Matthews, *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*, Oxford: Oxford University Press (įvairūs leidimai).
  - *Lietuvių kalbos enciklopedija* (sud. Kazys Morkūnas, red. Vytautas Ambrazas), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.

Atsiskaitymas ir vertinimas

- **Seminarų metu** rašomi 2 kontroliniai darbai (plačiau apie tai kalbama per I seminarą). **Skandinavų filologija**: kontroliniai ir kiti rašto darbai (plačiau aptariami seminarų dėstytojų).
- **Egzamino rašto darbe** atsakoma į klausimus, suformuluotus remiantis kurso programa ir žinotinų sąvokų ir reiškinių sąrašu (žr. toliau). Semestro pabaigoje programa ir sąvokų sąrašas atsižvelgiant į išdėstytą kursą ir seminarus gali būti

šiek tiek tikslinamas. Egzamino darbą sudaro dvi dalys, už kurias rašomi atskiri pažymiai: vienas platesnis klausimas (atsakymo apimtis iki 1 puslapio, orientuojamasi į glaustą probleminį tam tikros temos dėstymą), dešimt trumpų klausimų (atsakoma vienu sakiniu ir, jei reikia, pateikiama pavyzdžių — orientuojamasi į žinotinų sąvokų ir reiškinių sąrašą).

- **Bendras (galutinis) kurso pažymys** yra aritmetinis 4 pažymių vidurkis: (I kontrolinis darbas + II kontrolinis darbas + I egzamino darbo dalis (platusis klausimas) + II egzamino darbo dalis (10 trumpų klausimų)) : 4.
  Skandinavistika: t. p. 4 pažymių vidurkis, tik darbas didžiojo (32 val.) seminaro metu vertinamas bendru 30 % vertės pažymiu, o mažojo (16 val.) – 20 %.
  Dėmesio: ateinant į egzaminą būtina turėti 2 seminarų pažymius; egzamino darbo pažymio vidurkis turi būti teigiamas (> 4). Jei jis neigiamas, bendrasis (4 pažymių) vidurkis neskaičiuojamas ir egzaminas laikomas neišlaikytu.

Pagrindinės kurso sąvokos ir reiškiniai
(daugumai jų stenkitės galėti pateikti pavyzdžių)

1. Kalbos funkcijos: komunikacinė; informacijos apdorojimo; ekspresinė; fatinė; poetinė.
2. Kalbos akto dalyviai: adresantas, adresatas. Predikacija, subjektas ir predikatas.
3. Žodis (žodžio forma). Žodžių klasės (kalbos dalys): daiktavardis, veiksmažodis (dalyvio klausimas), būdvardis, prieveiksmis; adpozicija (prielinksnis ir polinksnis), jungtukas, įvardis.
4. Žodžių junginys (ŽJ); pagrindinis ir priklausomasis ŽJ dėmuo; daiktavardinis ŽJ, veiksmažodinis ŽJ, būdvardinis ŽJ, prieveiksminis ŽJ, prielinksninis ŽJ.
5. Valentingumas, būtinieji ir nebūtinieji valentiniai palydovai (komplementai ir adjunktai). Valdymas ir derinimas (aptariamas nagrinėjant linksnį). Sintaksinės (gramatinės) funkcijos (sakinio dalys): subjektas (veiksnys), predikatas (tarinys), objektas (papildinys), pažyminys ir aplinkybė. Žodžių tvarka, jos žymėjimas (S, V, O; Adj, N). Sakinys. Vientisinis ir sudėtinis (sujungiamasis ir prijungiamasis) sakinys, finitiniai ir nefinitiniai prijungiamieji sakiniai.
6. Veiksmažodžio kategorijos (laikas, aspektas (veikslas), nuosaka, asmuo, rūšis, evidencialumas). Daiktavardžio kategorijos (linksnis, giminė, skaičius, apibrėžtumas). Būdvardžio ir prieveiksmio kategorijos (laipsnis).
7. Gramatinių kategorijų raiškos įvairovė (jungtinė (morfeminė) ir nejungtinė raiška; morfeminė raiška: agliutinacija, fuzija; nejungtinė raiška (balsių, priebalsių, tonų kaita); reduplikacija, supletyvizmas; kalbų sintetiškumo indeksas.
8. Žodžio sandara: morfema ir alomorfas; morfemų rūšys (šaknys ir afiksai (prefiksai, postfiksai, infiksai)); inkorporacijos reiškinys; afiksų funkcijos (kaityba, daryba).
9. Garsinio kodo vienetai: frazė (ir jos intonacija), žodis (jo santykis su kirčiu), skiemuo, garsas. Pagrindinės garsų klasės ir jų klasifikacija: balsiai (liežuvio pakilimas ir eilė; lūpiškumas; įtemptumas / trukmė) ir priebalsiai (artikuliacijos

būdas, vieta, minkštumas (palatališkumas), balso klosčių veikla); priegaidės (tonai). Fonema ir alofonas, minimalioji pora.

10. Signifikantas, signifikatas, denotatas. Daugiareikšmiškumas (polisemija); sinonimija, antonimija, homonimija. Archaizmai, istorizmai, skoliniai. Dariniai (dūriniai ir vediniai (priešdėliniai, priesaginiai ir paradigminiai (galūnių) vediniai)); konversija); pamatinis žodis, darinys, darybos priemonė (formantas). Frazeologizmas.
11. Tema ir rema. Anafora. Deiksė.
12. Sintagminiai ir paradigminiai kalbos vienetų santykiai. Kalba (kalbos sistema) ir kalbėjimas (sistemos realizacija).
13. Kalbos sutrikimai: nesklandžioji (Broka) afazija ir sklandžioji (Vernikės) afazija.
14. Kalbų šeima, šaka, grupė. Pidžinas ir kreolinė kalba.
15. Konkrečių kalbų šeimų klasifikacija (atsižvelgiant į studijuojamą specialybę ir seminarų medžiagą).